

MEDİNE-İ URFA ŞER'İYYE SİCİLLERİNE (204, 205, 218, 225 NO'LU) GÖRE URFA KAZASI'NDA VAKIFLAR 1845-1899

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ*

Özet

Urfa, Fırat Nehri'nin doğusunda ve Mezopotamya topraklarının içinde yer almış tarihi bir şehirdir. Osmanlı Devleti'nin en önemli tarihi kaynaklarından biri de Şer'iyye Sicilleri'dir. Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı mahkemelerine gelen davaların tutulmuş olan kayıtlarıdır. Bunlar hem tarihsel, hem hukuksal, hem de sosyolojik olarak önem arz etmekte ve o döneme ışık tutmaktadır. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan Batılılaşma ve Tanzimat Dönemi'ndeki yenilikler sonucunda, Kadı'ların yetkileri kısıtlanmıştır. 1845-1899 yılları arasında Urfadaki vakıfların durumu 204, 205, 218 ve 225 numaralı Urfa Şer'iyye Sicilleri'ne dayalı olarak incelenmiştir. Üzerinde çalışılan Urfa Şer'iyye Sicilleri, vakıflarla ilgili önemli belgelerden meydana gelmektedir. Uygarlığın önemli bir bileşeni olan vakıflar, Osmanlı ülkesinin köklü kurumlarından biri olma özelliğiyle toplumun sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanlarında önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışma, Urfadaki vakıfların tarihine küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler:

Urfa, Vakıf, Vakfiye, Kadı Sicili (Şer'iyye Sicili), Osmanlı İmparatorluğu, Câmi.

FOUNDATIONS IN URFA PROVINCE ACCORDING TO URFA COURT REGISTERS WITH THE NUMBERS OF 204, 205, 218 AND 225 BETWEEN 1845-1899

Abstract

Urfa is a historical city that is situated in the east of the Euphrates and that is in Mesopotamia. One of the most important historical sources of Ottoman Empire is Judicial Records. These were the registrations of the cases brought to the Ottoman courts. This were important documents, enlightening that period historically, legally and sociologically. In 19th century because of the adopting Westernization started and the innovations in the Period of Tanzimat have restricted the Muslim Judge's (Kadı) authorities in Ottoman Empire. The Waqf situation in Urfa between 1845-1899 has been examined based on the Urfa Court Registers no 204, 205, 218 and 225. The Şer'iyye register of Urfa which is studied on consists of significant documents and they are related to foundation trials. The phenomenon of the foundation (the Waqf) is one of the civilization components, and it is prestigious institution that has played an important role in the economic, political, social and cultural levels of the Ottoman community. This study aims to add a small contribution to history of the foundations in Urfa.

Key Words:

Urfa, Foundation (Waqf), Endowment Deeds (Charter of a Waqf), Judicial Record (Shar'ıya Register), Ottoman Empire, Mosque.

* Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Giriş

Vakıf en genel anlamı ile bir kimsenin Allah'ın rızasını elde etmek maksadı ile menkul veya gayr-ı menkulünü dinî, hayrî ve toplumsal bir hizmete daimi olarak tahsis etmesi anlamına gelmektedir.¹ Türk-İslam şehirlerinde pek çok beledî ve sosyal hizmetlerin vakıflar yoluyla ifâ edildiğini biliyoruz (Yediyıldız 1982a:26). Vakıf, sahibi tarafından şer'-i şerîf marifetiyle bir fiil-i hayra ve hayrât u hasenâta tahsis olunmuş mülk ve mal anlamındadır (Şemseddin Sami 2011:1154). Arapçada durmak ve alıkoymak anlamlarına gelen vakıf, İslam ülkelerinin sosyal ve iktisadî hayatında önemli bir rol oynayan dinî ve toplumsal bir müessesenin adıdır (Yediyıldız 1997:153). Vakıf, bir mülkü ammenin menfaatine ebedî olarak tahsis etmektir. Vakfedene vâkıf, vakfedilen şeye mevkûf veya mahalli vakıf, kendisine vakfedilen şahıs veya yere de mevkûfün aleyh, meşrûtün-leh veya masârif-i vakf denir. Bunlara mürtezika, ehl-i vezâif de denir. Vakfın çoğulu evkâf veya vukuf'tur (Pakalın 1983:577). Vakıfların doğuş sebebi İslâm'ın iyilik ve hayr yapma anlayışının bir sonucudur. Özellikle "sadaka-i câriye" anlayışının bir sonucu olan vakıf geleneğinin ilk örneklerini Hz.Peygamber (S.A.V.) zamanına kadar götürmek mümkündür (Aydın 1996:275). Vakıf, kuru bir binâ yaptırmak değildir. Bir sosyal müessese olan o binâyı asırlarca yaşatacak gelir kaynaklarını da sağlamaktır. Damat Lutfi Paşa, "Âsafnâme" adlı siyasetnâmesinde; ideal bir devlet adamının elde ettiği gelirinin üçte birini hayr eserlerine tahsis etmesi gerektiğini ifade eder (Öztuna 1986:162).

Vakfın kurulabilmesi için İslam hukukuna göre bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle vakıf kuracak kişinin vakfedeceği malın mutlak sahibi olması gerekmektedir. Bundan başka vakfı kuranın hür, akıl, ergenlik çağına gelmiş olması ve borcunu ödeyememek ile israf yüzünden malını kullanmaktan men edilmiş olmaması lazımdı. Özellikle üzerinde durulan konu, vakıf kuracak kişinin mülkiyet sahibi ve hür olması idi. Bir malın vakıf olabilmesi için de bir takım şartlar aranıyordu. Birincisi, malın vakfedene ait olması ve şer'an mal olarak kabul edilmesi gerekliydi. İkincisi, vakfedilen mal daha sonradan herhangi bir anlaşmazlığa sebebiyet vermemesi için bilinmeli ve belirli olmalıydı. Üçüncüsü ise, malın hisseli olmaması şartıydı (Cin-Akgündüz 1990:44). Ehli olan kişinin kendisine ait bir mal için ben bu malımı filan cihete vakfettim demesiyle vakıf teessüs etmiş olurdu (Karaman 1991:216-217). Askerî ve reaya zümresinin maddi imkânları nispetinde tesis ettikleri medrese, mescit, câmi, çeşme, vs. dinî ve sosyal müesseseler için yaptıkları hayrî vakıfları ile birlikte bir kısım devlet erkânının ve zenginler zümresinin mal ve mülkünü emniyet altına almak için yaptıkları yarı hayrî vakıfların yanı sıra aile vakıfları o kadar çoğalmıştır ki, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin topraklarının beşte birini vakıf topraklar oluşturmaya başlamıştır (Akyıldız 1993:144). Zengin kişilerin servetlerinin bir kısmını vakıf kurmak için ayırmaları toplum için iş imkânları sağlar ve kıtlık zamanları için de belli küçük teminatlar yaratırdı (Faroghi 2006:54).

1 Yarıları insanlara ait olmak üzere Allah'a adanan ve zaman süresi ile tahdid edilmeksizin temlik ve temellükten habs ve men edilen mal olduğu için vakıf, Batı'daki karşılığı olan "foundation" kavramından ayrılır. Çünkü İslam vakıflarında gaye, kurbet kastıdır; yani vakfın Allah rızası için yapılması ve hizmetin sevap ve ibadet nitelikli olmasıdır (Özbilgen 1994:219).

XIX.yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ulemasının gücünü kontrol etmek isteyen II.Mahmut, kurduğu “Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti” vasıtasıyla vakıfların idaresini merkezileştirmiştir (Öztürk 1995:68-77). Daha önce bağımsız olan ve mütevellilerin elinde bulunan vakıflar daha sıkı denetim altına alınmaya başlandı. Ayrıca vakıfları teftiş, kontrol ve tamir etmekle görevli “Evkâf-ı Hümayûn Müfettişliği” oluşturuldu. Taşradaki vakıflarla ilgilenmek üzere “Muaccelât Nazırı” adıyla birer Evkâf Müdürü atandı (Akyıldız 2006:54).

Vakıf kurmanın hukuki şartları şunlardır: Bir gayr-i menkûlün vakfedilebilmesi için mülk olması, vakfedenin yetişkin, akli iradeye ve kanuni ehliyete sahip olması şarttır. Kişilerin kendi mülkünü vakfetmelerine vakf-ı sahih ve mülkiyeti devlete ait olan toprakların vakfedilmesine ise vakf-ı irsâdi adı verilir (Ünal 2002:244-246). Vakıf; hayr vakfı ve aile soyundan gelenler için vakıf olmak üzere iki türdür: Hayr vakfı baştan itibaren muayyen bir süre için yapılır ve bu süre bittikten sonra muayyen kişi veya kişilere vakıf olur. Meselâ, arazisini bir hastaneye bir süre vakfedip ondan sonra da orasını kendisine ve çocuklarına vakfetmesi gibi. Aile soyundan gelenler için vakıf ise, baştan beri vakfeden kişinin kendisine veya muayyen birtakım kişilere yapılan vakıftır. Önce kendisine, sonra çocuklarına, onlardan sonra da bir hayr cihetine vakıfta bulunmak gibi (Zuhayli 1990:249). Asırlarca hem genel Şer’î mahkemeler hem de Vakıf mahkemeleri tarafından yürütülen vakıf davaları, daha sonra Nizamiye mahkemelerine devredilmiştir (Akgündüz 1988:460). Ayrıca 1867, 1870 ve 1871 yıllarındaki yasal düzenlemelerden sonra Şer’iyye mahkemeleri sadece, vakıf mallarının aslına, vasiyyete, vasî tayin ve azline, yetim mallarına, vakıfların borç ilişkilerine, miras hukukuna ve diğer şer’î haklara ilişkin davalara bakabilecekti. Diğer davalarda ise Nizamiye mahkemeleri yetkiliydi (Akgündüz-Öztürk 1999:411). 20 Ramazan 1296/1879 tarihli tahrirât-ı adliyye-i umumiyye ile, sahih vakıf davaları ve müvellâ marifetiyle görülmesi gereken davalar dışındakilerin nizamiye mahkemelerince görüleceği bildirilmiştir. 16 Cemaziyü’l-âhir 1305/1887 tarihli Mehâkim-i Şer’iyye ve Nizâmiyenin Tefrik-i Vezâifi hakkında irâde-i seniyye ile şer’î ve nizâmi mahkemeler arasındaki görev sınırlarını belirleyen bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre şer’iyye mahkemeleri; nikâh, talak, nafaka, hıdâne, hürriyet, rıkk, kısas, diyet, erş, gurre, hükûmet-i adl, kasâme, gaib, mefkud, vasiyet ve miras davalarına bakacaktır (Ekinci 2004:268).

Vakıf işlemi ve kaydı mahkemede Kadı (Hâkim) önünde yapılır. Vakıf işlemi yapılırken, Kadı vakfın yasal durumunu inceler ve onaylardı. Mahkemece mühürlenip onaylanan vakfiye Şer’iyye siciline geçirilir. Sicile geçirilen vakfiyenin birer sureti de ilgili şahıslara verilir. İşte bu metne, senete ya da tutanağa vakfiye adı verilir. Sonuçta ne vakfeden ne varisleri ve ne de Evkâf Dairesi bu vakfiyeyi değiştiremezdi. Ayrıca bazı vakfiyelerde vakfın şartlarına riayet etmeyenler hakkında beddualar dahi bulunmaktadır (Son On Yılda Vakıflar 1990:6). Tescil işleminden sonra padişah dâhil herkes bu senedin hükümlerine uymak zorundadır. Zira İslam Hukuku’na göre: “Vâkfın şartı, Şâri’in nassı gibidir”. Yani

Kur'an âyetleri hükmündedir ve değiştirilemez (Özbilgen 1994:221). Vakfiye, bir vakfın şartlarını bildiren resmi senettir. Vakfiyelerde uzun, işlemeli ve süslü bir mukaddime bulunur ve vakıf sahibinin bütün resmi ünvanları tespit edilirdi. Vakfın mahiyeti hakkında çok etraflı izahat verilirdi. Ona tahsis edilen arazi ve gayr-i menkûllerin mahiyetleri ve hudutları açık bir şekilde tasvir edilirdi. Vakfa tahsis edilen gelirler tayin edilir; vakfa ayrılan hisseler, hatta işletme şekilleri (Meselâ kimlere ve ne kadar müddetle icâr edilecekleri.) Vakfın idare tarzı, bunda vazifelilere verilecek tahsisat miktarları, bunların nasb ve azil şartları da tespit edilirdi (Köprülü 1983:414-415).

Mürtezika, rızık kökünden bir kelime olup "rızıklananlar" demektir. Vakıfların temel kuruluş gayesi bu rızıklananlara (fakirlere ve düşkünlere) yardım amacını taşıyordu. Evsiz ve yurtsuz olup şehirlerde yatacak yer bulamayanlar için vakıf hanlar yaygındı. Yine fakirleri doyurmak için günde iki üç öğün yemek çıkaran imârethâneler² vardı. Sosyal hayatın her yönüyle ilgili pek çok vakıf tesis edilmişti. Bunlardan başka zamanla duâguyân, aşırhân, mevlidhân, naathân, sâdât ve meşâyih denilen, vakıflardan doğrudan yararlanan ve ellelerine mürtezika berâtı verilen bir sınıf oluştu. Esasen geçimini kendi başına temin edemeyen insanlara yardım etmek gayesi ile teşekkül etmiş olan vakıf kurumu, muayyen bir gelir ve toplum içinde itibara sahip tüketici bir sınıf ortaya çıkarmıştı (Ünal 2002:248).

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş topraklarında eğitim, sağlık, ictimai yardım ve belediye işleri vakıflar sayesinde yürütülmüştür. Mahalle mekteplerinde çocuklar okutulmuş, medreselerde din görevlileri ve kadılar yetiştirilmiş, câmi ve tekkelerde de halk eğitimi yapılmıştır. Hastanelerdeki hastalar tedavi edilmiş, tımarhanelerdeki delilerin sağlığına kavuşmasına çalışılmıştır. İmâretlerde açlar doyurulmuş, sebillerde halka su dağıtılmıştır. Şehir ve kasabalarda yollar, su yolları, çeşme, han ve hamamlar, köprü ve kervansaraylar, fenerler yaptırılmış; yolların temizlenmesi ve geceleri sokakların aydınlatılması sağlanmıştır (Kuran 1997:179). Akıl almaz sâhalar için vakıflar kurulmuştur: yoksul kızların cihâzı, kaldırımsız sokakların kaldırımlanması, bir kalenin barut ihtiyacının karşılanması, sakat ve hasta leyleklerin bakımı, köpeklerle et ve kedilere ciğer verilmesi, borçtan dolayı hapse düşenlerin borçlarının ödenmesi (Öztuna 1986:162). Düşmanın eline esir düşen Müslümanları kurtarmaya mahsus vakıflar, kışın yem bulamayan ve aç kalan kuşlara yem sağlayan vakıflar, cariyelerin zararlarını tazmine yönelik vakıflar ve sadece kölelerin yararlanabileceği vakıflar tesis edilmiştir (Üner 2011:154). Özellikle Tanzimat Dönemi'nden önce eğitim, sağlık ve kültür konuları ile su, köprü, kaldırım vb. altyapı hizmetleri için devlet herhangi bir kaynak ayırmaz ve bu tür hizmetler vakıflar tarafından yapılırdı (Yılmazçelik 1995:304).

Vakıfların memleket için ifâ ettiği hizmetin önemini belirten canlı şahitler, bizzat kendi vakfiyeleridir. Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, Başbakanlık Osmanlı Ar-

2 "Arasta, aşhâne, bimarhâne, câmi, hamam, han, hanikâh, hastahâne, kervansaray, medrese, mektep, misafirhâne, muvakkithâne, taphâne, türbe, vb. vakfın tahammülüne göre diğer ictimai müesseseleri de şamil külliyye imâret denir. Bu müesseselerin idare şekline ise vakıf denilir" (Ergin 1937:5, 16).

şivi'nde, İstanbul Müftülüğü ve Devlet Arşivleri'ndeki Şer'iyye Sicilleri'nde ve bazı şahıslarda vakfiyeler bulunmaktadır (Kazıcı 1996: 211-212). XVIII. yüzyılda kurulan vakıfların %64'ünün nezareti doğrudan doğruya kadılara bağlıydı. Geriye kalan %34'ü ise vakıflar tarafından muhtelif kimselere tevdi edilmişti. Bu vakıfları kuranların %56'sı bizzat kendilerini müteveli tayin etmiş ve ölümlerinden sonra bu vazifeyi çocuklarına veya akrabalarına şart koşmuşlardır. Bazı vakıflarda mütevellinin kadı tarafından tayini istenmektedir (Yediyıldız 1997:162). Bilindiği üzere kadılar, bulundukları bölgelerdeki bütün vakıf, mukata'a ve tımarların murakıbbı idiler (İnalcık 1986:147). Kadıların görevleri arasında mahallindeki vakıfların şartlarına uygun yönetilmesini sağlama bulunmaktaydı (Aydın 1996:90).

Osmanlı döneminde kurulan vakıfların gelir durumu ve gayesine göre farklı sayılarda görevliler tayin edilirdi. Vakıf görevlileri çoğunlukla şunlardan oluşurdu: Müteveli, müteveli yardımcısı, Kaim-makâm müteveli, müteveli-i kebir, nâzır, kâtib, câbi, muhasip, mu'temed, vakıf zâbiti ve sarraf. Ancak bir vakıfta bu görevlilerin hepsinin bulunması şart değildi (Yüksel 1988:74-76). Vakıfların belli başlı gider kalemleri; imâmet, hitâbet, müezzin, tevliyet, cibâyet, kitâbet, rakabe, farrâş, evlâd-ı vakıf, ulemâ ve sulehâ olarak sıralanmaktadır (Turan 2005:155). Bir vakıfta nâzırın görevi: vakfı muhâfaza ve imar etmek, kiraya vermek, vakıfla ilgili davalarla ilgilenmek, gelir, ekin, meyve gibi vakıf gelirlerini tahsil etmek ve bunu hak sahipleri arasında paylaşdırmak idi. Vakfın şartlarına göre vakfı idare eden kimseye müteveli adı verilir. Mütevelliyi tayin salâhiyeti sırasıyla vâkıfa, vâkıfın vâsi-i muhtarına, vâkıfın şartları içinde ismi geçen mütevellinin vâsisine ve yetkili hâkime aittir. Mütevelliler vakıfların bir kısım akârlarını kiraya verir, kiralari toplar, bir kısım vakıfların ferağ ve tefviz muamelelerine izin verir, vakıfların hukukunu korumak için gerektiğinde dâva açar, vakıfların gelirlerini şart koşulan yerlere sarf ederdi (Karaman 1991:220). Öncelikle vakfı her türlü gasp ve tecavüze karşı koruyan, vakfın mal varlığını üretim yapacak halde bulunduran ve onun gelirlerini artıran mütevelliler, tevliyet görevinin yanı sıra şeyhlik, imamlık, hatiplik, muallim-i sıbyanlık ve nazırlık gibi farklı görevleri de üstlenmişlerdir (Yediyıldız 1982b:171-190). Müteveli heyetinden biri vefât ederse yerine vakıf şartlarına göre yeni bir üye seçilir ve üye vakıf şartlarına göre hareket etmemesi durumunda mütevellilikten azledilirdi. Vakfeden kişi daha çok İmam-ı Yusuf'un görüşüne göre vakıf yapardı. Çünkü İmam-ı Azam'a göre vakfedilen mallar, kişinin tasarrufunda olup satılabilir. Ancak İmam-ı Ebu Yusuf'a göre mal, vakfedenin mülkünden çıkar ve Allah'a ait mülk olma hükmü üzere vakfa ve hayra hapsedilmiş olurdu (Zuhayli 1990:244). Eğer amaç servetleri müsadereden kurtarmak ve aileye gelir bırakmak olsaydı, daha çok hayır eserleri değil gelir getiren eserler yapılırdı. Ayrıca vakıf sistemi taşınmazların Müslümanların elinden çıkmasını zorlaştırıyor ve sömürgecilerin kolonizasyon siyasetlerine engel teşkil ediyordu (Tabakoğlu 1998:206).

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de vakıflarla ilgili hükümler yer almamaktadır (Ünal-Özcan 1995:6). Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'nda Evkâf-ı Hümayûn Müsteşarlığı

ve Evkâf Müfettişliği gibi görevlerde bulunan Ömer Hilmi Efendi'nin "*İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*" adlı eseri vakıflarla ilgili işlerde kullanılmıştır. Bu eserde vakıflara dair hükümler bir araya getirilmiştir.³ Ayrıca Ali Haydar Efendi'nin "*Tertibü's-sunûf fi Ahkâmi'l-Vukûf*" adlı eseri Osmanlı vakıf ahkâmına dair en kapsamlı eser olarak bilinir (Özcan 2005:522).

XIX. Yüzyıl Urfası'nda Vakıflar

Osmanlı Devleti tarihî, Türk tarihî açısından büyük bir önem arz etmektedir. En güçlü dönemini yaşadığı sıralarda üç kıtaya hâkimiyeti, onu farklı ve birçok açıdan da zengin kılmaktadır. Onun bu zenginliğini yansıtan en önemli arşiv kaynakları ise Şer'iyye Sicilleri'dir. Dönemini ve ait olduğu yeri aydınlatması açısından oldukça kıymetli olan bu sicil belgeleri XV. asrın ilk yarısından başlayarak XX. asrın ilk çeyreğine kadar geçen dönemin birinci elden kaynakları durumundadır. Bu kayıtlar yaklaşık olarak son 500 yıllık tarih, kültür ve medeniyetimizin en ince detaylarının ortaya konulduğu önemli bilgileri içermektedir. Bu belgelerde; Türk tarihî, hukuk ve iktisat tarihî, sosyal yapı ve idari teşkilatlar ile bütün kurumların işleyişi, vakıf sistemi, mimari anıtlar vb. konularda bilgiler yer alır (Akgündüz 1988:11-17). Anadolu şehirlerine ait 10 bin civarındaki Şer'iyye sicilleri düşünülürse, bunlar milyonlarca sayfası ve kayıtları ile hiç şüphesiz Osmanlı tarihinin her alanı için eşsiz birer kaynaktırlar. Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi için, sicil defterleri içerisinde yer alan kayıt türlerinden özellikle vakıf, vergi, narh, miras, tereke, alış-satış, borç, evlenme-boşanma ilâm ve hüccetleri önemli kayıtlardır. Bunun yanı sıra merkezden gelen emirler, şikâyet ve arzlara cevaplar da bize iktisat tarihi açısından son derece önemli ipuçları vermektedir (Uğur 2003:309-310). Belirli bir yerleşim birimine ait birbirinin devamı olan bütün sicil defterleri ele alındığı takdirde, o muntakanın tarihî hayatını hiçbir kaynak bize sicillerden daha etraflı veremez (İnalcık 1943:89). Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra, bugüne kalabilmiş binlerce Kadı Sicili, Osmanlı tarihçisinin elindeki en önemli kaynaktır diyebiliriz (Faroqhi 2009:59).

Şer'iyye Sicilleriyle ilgili hukuki düzenleme 15 Zilhicce 1290/1874 tarihli "Sicillât-ı Şer'iyye ve Zabt-ı Deâvî Cerideleri Hakkında Talimat" ile yapılmıştır. Bu talimata göre, Şer'i Mahkemeler tarafından verilen her çeşit yazılı belgenin aslı mutlaka sicile kaydedilecek ve kaydedildiğine dair kaydedenin özel mührü basılacaktır. Sicil defterlerinde silinti ve kazıntı bulunmayacak ve satır aralarına hiçbir şey ilave edilmeyecektir; edilirse kadı tasdik edip mühürleyecektir. Kayıtlar arasındaki aralık fazla olmayacak ve şahıslara verilen asılları ile sicildeki kayıtlar mutlaka mukabele edilecektir. Sonradan yapılan müracaat ve mukayeselerde, asılda veya sicilde eksiklik yahut fazlalık söz konusu olur ise suçlular cezalandırılacaktır. Ayrıca çürümüş olan siciller tamir ettirilecektir. Bütün Şer'i Mahkemelerde sicillerin korunması için hususî bir sandık bulundurulacak ve her akşam bu

3 "Erbâb-ı nihaya hafî olmadığı üzere meâbid ve mekâtib ve kütüphâne ve hastahâne ve fukarâhâne ve köprü ve çeşme gibi diyânât ve medeniyetin levâzımından olan müessesât-ı hayriyye istilâh-ı fukahâda vakf denilen muâmele ile vücûda gelmiş olduğundan muâmele-i mezkûre bilcümle milel-i mütemeddine indinde mu'teber ve mer'iyu'l-icrâdır." (Ömer Hilmi Efendi 1977:13).

sandığa bırakıldıktan sonra sandık mukayyid tarafından mühürlenecektir (Akgündüz 2002:62).

Urfa, XIX. yüzyıla kadar idari bakımdan bazen Diyarbekir bazen Rakka Beylerbeylik'lerine bağlı kalmış (Honigmann-Göyünç 1986:56), 1866 yılında bir sancak olarak Halep vilayetine bağlanmıştır (Eroğlu-Babuçoğlu-Köçer 2007:38). Bir insanın vakıf yapabilmesi için öncelikle reşit, hür ve her şeyden önemlisi vakfedecek bir mala sahip olması gerekmektedir (Yediyıldız 1982c:143-164). XIX. yüzyıl Urfasında bu nitelikleri haiz bazı kişilerin menkul ve gayr-i menkullerinin bir kısmını vakfettiklerini görüyoruz. Şer'iyye sicillerinde; vakıflara mütevellî ve nâzır atanması, mürtezikalar arasındaki anlaşmazlıklar, vakfedenin şartları, vakıf mallarının başkaları tarafından gasbı, vakıf giderlerinin harcanması gibi konularda bilgiler yer almaktadır.⁴ Urfa'da tesis edilen vakıflarla ilgili belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Cevdet Tasnifi'nin Vakıflar kısmında yer almaktadır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 574 numarada kayıtlı Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Ruha isimli defterde de önemli bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti döneminde Urfa'da birçok dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî teşekküller vücuda getirilmiştir. Tarihî kayıtlara göre Urfa'da yapılmış ilk müessese, şehirde valilik yapmış olan Sait ibn el-Amr tarafından Hz. Ömer adına yaptırılan "Ömeriye Câmii"dir.

Günümüzde Urfa Vakıflar Şube Müdürlüğü kayıtları arasında mevcut 180 vakıftan 130'u mazbut, 15'i mülhak ve 35'i yeni vakıflar olarak sınıflandırılmıştır. Ancak bu vakıfların 2/3'ünden ziyadesi Osmanlı dönemine ait olup Urfa'daki vakıfların %80'i mazbut vakıftır. Mazbut vakıfların idaresi doğrudan doğruya Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aittir ve vakıfların emlakî kiraya verilmektedir. Urfa merkez ve ilçelerindeki vakıfların 84 adetinin hayrat nev'inden emlakî bulunmaktadır. Bunlardan 64'ü camidir. Ayrıca yine mazbut vakıflara ait 706 adet akâr nev'inden emlak bulunmaktadır (Özçelik 2003:11, 22). Urfa Sancağı'nda hayrat vakıflar; cami, hastane, medrese, kütüphâne, türbe, çeşme, sebîl, sarnıç, kuyu, mezarlık, köprü vb. için vakıf kurulan sosyal ve dini müessese ya da tesislerdir. Bunlar için ev, dükkân, bina, arsa ve arazi gibi gelir getirecek gayr-ı menkuller akâr olarak tahsis edilmektedir (Kürkçüoğlu 2002:264). Mülhak vakıflar ise mütevelliler tarafından idare edilmekte olup, vakıfların vakfiyelerinde yazılı olan şartları yerine getirmek ve vakıf akarlarını idare etmek mütevellilerin tasarrufundadır (Dicleli 1946:113).

1) Halilü'r-rahmân Zâviyesi Vakfı: Şehir, kasaba ve köylerde veya yollar üzerinde kurulmuş olup içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı ve bulunduğu bölgeden gelip geçen yabancıların ve yolcuların bedava misafir edildikleri sosyal kurumlara zâviye denilmektedir (Ocak 1978:247-248). Barkan'a göre, bir nevi Türk manastırları olan zâviyelerin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli bir rol oynadığı bilinmektedir (Barkan 2002:136). Urfa'daki en eski tarihli vakıf olup böl-

⁴ Urfa ili 218 no'lu Şer'iyye Sicili, Belge no: 641, 681, 697, 799, 831, 179, 201, 202, 226, 232, 367 vb. Bundan sonra UŞS. şeklinde kısaltılacak ve sadece defter ile belge numarası verilecektir.

ge halkı arasında Dergâh olarak anılan zâviye, XVI. yüzyıl Osmanlı resmi kayıtlarında “Halilu’r-Rahman Zâviyesi” olarak geçmektedir. Hocaların, zâviye bekçisi ve bakıcıların maaşları hesaplanmış, zâviyede kalanların yiyecek giderleri ayrılmış ve bunlar için gerekli akârât sağlanmıştır. Mesela; iki köyün mahsulü, on bağın geliri, iki çiftlik, birçok tarla ve bir hamam bu zâviyenin gelir kaynakları arasındadır. Üç semavi dinde önemli bir yer edinmiş, Nemrut tarafından ateşe atılan Hz. İbrâhim adına Urfa’da tesis edilmiş bu zâviyenin dinî, kültürel ve sosyal bir hizmeti gaye edindiği görülmektedir (Özçelik 2003:14). Urfa’da ikâmet eden Hindistanlı âlimler ve fakirler için Halilu’r-Rahman vakfından günlük olarak yiyecek sağlanmıştır. Vakfa ait bir bahçe, dört ev ve iki dükkânın geliri ulema ve fukaraya tahsis edilmiştir. Ancak bir grup Afgan, bu yiyeceklerin tamamen kendi hakları olduğu iddiasıyla bu duruma karşı çıkmışlardır (UŞS. 204. Belge no:240). Mevlid-i Halil Aleyhisselam Zâviyesi Vakfı’nda yıllık 500 kuruş ile meşihat, tevliyet ve imamet işlerine (cihet-i asliyye) bakan Osman b. Abdal Muhammed çocuk bırakmadan ölünce, yerine Evkâf Nezareti tarafından 1313 (1895) senesine ait bir berât ile mükemmel bir şekilde hizmet etmek şartıyla takva sahibi olarak bilinen Hafız Halil b. Müslüm atanmıştır (UŞS. 218. Belge no:357).

2) Rıdvâniye (Rızvâniye) Vakfı: Toplayan ve biraraya getiren anlamındaki câmi; İslâm’ın ilk yıllarından beri ibadet yapılan bir mekân olmanın dışında devlet ve kamu yönetimi, adalet ve askeri konular vb. meselelerin görüşülüp halledildiği bir yer olmuştur (Önkâl-Bozkurt 1993:46). Câmi ve mescid vakıfları gibi, sırf ibadet için yapılan vakıflara Diyânî Vakıf denilir (Bkz. www.vgm.gov.tr). Osmanlı Devleti’ndeki câmi ve mescitler için ve buralarda çalışanlar için vakıflar kurulmuştur. Vakıf gelirlerinden ibadethanelerin ihtiyaçları temin edilir, (tamirat ve temizlik işleri), imam, müezzin, hatip, bevab, ferraş, hafız, aşırhan ve kayyım vb. görevlilerin maaşları ödenirdi. Vakıfların gelirlerinin büyüklüğüne göre bu görevlilerin her birine çeşitli ücretler ödenmiştir. 1736-1737 yılında Rakka Valisi Rıdvan Ahmet Paşa tarafından Rıdvâniye Câmiî yaptırılmıştır (VGMA. No:1988, s.233-234). Vakfın hayrattan bir adet cami, akâr nev’inden 333 adet dükkân, 3 adet arsa, 1 adet bahçe, 43 adet tarla, birer adet mağara ile han ve değirmeni mevcuttur. Akârların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirinden başta Rızvâniye Câmiî’nin ihtiyaçları karşılanmakta, sonra senede bir hatim duası okutturulması, vakfın öğrenci yurdunda barınan öğrencilere yardım yapılması, yüksek öğrenim yapan öğrencilere burs verilmesi gibi şartları bulunmaktadır (Kürkçüoğlu 2002:266). Vakıf mallarının işletilmesi genellikle kira (icâre) ile olmaktadır. Kiralar ise icâre-i muaccele (peşin kira), icâre-i müeccele (ileride verilecek kira), icâreteyn (çift kira, seneden seneye verilecek kira) (Sami 2011:64) ve mukata’alı olmak üzere üç şekilde olmaktadır. Birçok musakkafât (çatılı bina) ve müstegilât (çatısız arazi) bu üç şekilde kiraya verilmiştir (Bayraktar 2004:205).⁵ Vakfın mütevellisi Yusuf Paşa mahallesinde ikâmet eden Mustafa Bey ibn Halil Bey’dir. 19 Ramazan 1313

5 “... hayatında vakfermiş olduğu müstegilât ve musakkafât sene be sene icâreye verilip senevi hasıl olan bedel-i icâr gallesinden bade’l-ihrac el-mesârif ve’t-tamir fazlası vakıf-ı muma-ileyhin evlâd-ı evlâd evlâd-ı zekûrunu batn-ı evvelde bulunan evlâd-ı zekûruna meşrut ...” (UŞS. 218. Belge no:202, 232).

(UŞS. 218. Belge no:39). Bu vakfa ait dükkânlar ve bahçeyi Hacı Sakıp Efendi Bey'in evlatları zapt etmişlerdir. 14 Aralık 1880 (UŞS. 225. Belge no:9).

3) Karamûsa Câmii Vakfı: Bey Kapısı mevkiindeki bu caminin, 1552 (959) yılında Hacı Ali Yusuf oğlu Kara Musa tarafından yaptırıldığı yazılıdır (Kürkçüoğlu 1993:72). 1552 tarihli vakfiyesine göre; vâkıf, yerlerini açık olarak tarif ettiği değirmenlerini ve dükkânlarını kendi yaptırdığı Kara Musa Mescidi'ne ve evlâdına vakfetmiştir. Vakıf mallardan hâsıl olacak gelirin beşte biri vâkıfın evlâdına ayrıldıktan sonra kalan kısmı mescidin imamına, ferraşına, mütevellîye, şehirdeki Sebil Han'ın ve avlusundaki kuyunun ihtiyacına, vakıf kurucusunun inşa ettirdiği aşhânenin erzâkına ve mescitte yetimleri, miskinleri ve fakirleri talim ettiren muallime sarf edilecektir (Turan 2005:155). Urfa Mahkemesi tarafından gönderilen Başkâtib Hocaşâde Salih Efendi, Hasan Padişah mahallesinde Hace Dursun Hatun'un evine gelmiş ve şunları kaydetmiştir: Karamusa mahallesindeki bir adet dükkânını Allah rızası için vakfeden kadın; hayâtta oldukça dükkânın kiraya verilmesini, kiradan gelen parayla dükkânın ihtiyaçlarının karşılanmasını, yıllık 25 kuruşun camiye verilmesini, ölürse dükkânın mülkünün Karamusa Câmii Vakfî'na ilhak edilmesini, bağışladığı dükkânın gelirinin caminin ihtiyaçları için harcanmasını, camiye mütevellî olanların kendi isteklerine uymasını şart koşturmuştur. 5 Safer 1313 (UŞS. 218. Belge no:741).

4) Tahtamor Câmii Vakfı: Hasan Padişah nam-ı diğer Toktemur Câmî-i Şerifi Vakfı'nın mütevellisi Hacı Halil Efendi b. Abdurrahman'dır. 4 Zilhicce 1312 (UŞS. 218. Belge no:639). Kitabesinde caminin 1496 yılında Sultan Süleyman Han oğlu Sultan Selim Han devrinde Şeyh Abdülkadir oğlu Hacı Yakup tarafından yaptırıldığı, 1926 Urfa salnamesine göre ise Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Caminin doğusuna bitişik Toktemur Mescidi yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 1993:34, 51). Bazar Câmii mahallesinden Hacı Medine Hanım, vefatından 15 gün önce Urfâ'da Hanönü Çarşısı civarında kendi mülkü olan 10 bin kuruş kıymetli bir adet dükkânını vakf edip ve yıllık hasıl olan gelirinden Tahtamor Câmii'ne verilmesini, Mevlid-i Şerif okunması ve yemek yedirilmesi gibi hayr işlerine harcanmasını ve kalan gelirin kızları Zemzem ve Hatic'e verilmesini ve ölmeleri halinde evlatlarına verilmesini vasiyet etmiştir, 27 Rebiü'l-evvel 1314 (UŞS. 218. Belge no:367). Vakfın mütevellisi Hacı Halil Efendi, iki seneden beri Hacı Ali'nin vakfın dükkân gelirlerini hakkı olmadığı halde zapt (gasp) ettiğini iddia etmiş ve onu dava etmiştir. Kadı, kararında dükkân gelirinin Hacı Ali'den tahsil edilmesine karar vermiştir. 1 Muharrem 1313 (UŞS. 218. Belge no:814).

5) Müderris Câmii Vakfı: Harran Kapı mahallesi Hokka Meydanı mevkiinde bulunan câminin 1724 (1137) tarihli vakfiyesinde bu câmiden "Bab el-Harran kurbinde Müderris Mescidi" olarak söz edilmektedir (Kürkçüoğlu 1993: 70). Alihan Bey mahallesinden Kazzaz Hacı Bekir, kendisine ait Harran Kapusu Çarşısı'ndaki bir adet dükkânını Müderris Câmî-i Şerifi için vakfetmiştir. Dükkânın kiraya verilmesini, kiradan elde edilecek

gelirle Müderris Câmîi'nin ihtiyaçlarının karşılanmasını, ölünce dükkânın vakfa ilhak olmasını ve kendisinden sonra mütevellî olacakların vakfın şartlarına uymasını istemiştir. İncelediğimiz dönemde vakfın mütevellisi Arabizâde Müslüm Efendi b. Selim Efendi'dir. 14 Şevvâl 1330 (UŞS. 218. Belge no:681).

6) Yusuf Paşa Vakfı: 18. asrın ilk çeyreğinde Rakka Eyaleti'ne mutasarrıf olan Topal Yusuf Paşa'nın vakfıdır. Vakfiyesindeki bilgilere göre vakf-ı ehlidir.⁶ Vakıf olarak bir cami⁷ ve akâr nev'inden 50 adet dükkân, bir hamam, bağ, bahçe ve arazileri bulunmaktadır. Yine Beykapısı'nda yaptırılan salhâne yakınındaki Kemeraltı ve Hân-ı Sebil yakınındaki bahçeleri Câmî-i Şerif'e vakfedilmiştir. Vakfiyesinden bir medrese de yaptırdığı anlaşılmaktadır.⁸ Yusuf Paşa, bağ ve bahçelerini üzerinde hâne inşa edilmek şartı ile kiraya vermiştir. Urfa Kadısı için yaptırdığı mahkeme binasının ihtiyaçlarını karşılamak için altı dükkânını, bahçelerini, Beykapısı yakınında Oğul Oğlu denilen arazideki hânelerini vakfetmiştir (Özçelik 2003:17-19). Câmideki iki hücre Yusuf Paşa Medresesi'nin ders-haneleridir (Kürkçüoğlu 1993:40-41). Akârların kiraya verilmesiyle elde edilen gelirden başta Yusuf Paşa Câmîi'nin ihtiyaçları karşılanmakta ve daha sonra vakfiyesi gereği Yusuf Paşa Câmîi'nde vaaz verilmesi, beş sefer cüz okutturulması gibi hayırlar yapılmaktadır (Kürkçüoğlu 2002:267). Ayrıca bu vakıftan elde edilecek gelirlerle Arapgir'deki iki mektebin muallimlerinin maaşları ve Arapgir'deki Seyyid Ali Bey Câmîi imamının maaşı ödenecektir. Muallimlere aylık 240 akçe ödenecektir. Ayrıca Urfâ'daki yolların ve su kanallarının tamirat masrafı da vakıf gelirlerinden karşılanacaktır. 17 Ocak 1885 (UŞS. 225. Belge no:7, s.31.) 8 Nisan 1851 tarihli bir arizada Yusuf Paşa Câmîi ve mektebi için Urfâ'ya bir saat uzaklıkta bulunan Sırım adlı köyün bütün arazisinin vakıf olduğu belirtilmektedir. Bu sayede ilim tahsili için Urfâ'ya taşradan gelenler mâlî bir sıkıntı ile karşılaşmıyorlardı (Kazıcı 1993:90). 1850 yılında Yusuf Paşa Câmîi imamlığı görevinde bulunan Es-Seyyid Mustafa b. Abdülatif vefat edince, oğlu Seyyid Mustafa Halife'nin imtihanla babasının yerine atanmasına karar verilmiştir (UŞS. 204. Belge no:217, 231).

7) Mansur Efendi Vakfı: İncelediğimiz deftere göre vakfın mütevellisi Abdurrahman b. Muhammed'tir. Harran şakkasında bulunan ve kuzeyinden Karakoyun nehri geçen bir kıta bahçenin Mansur Efendi vakfına ait olduğunu iddia eden mütevellî Abdurrahman Efendi, Mahmud Nedim Efendi'yi vakıf bahçesini haksız yere zapt ettiği için dava etmiştir. Ancak Kadı, araştırmaları sonucunda bahçenin Mahmut Nedim'in mülkü olduğuna karar vermiştir. 3 Rebiü'l-ahir 1313 (UŞS. 218. Belge no:799).

8) Dergâh-ı Kadiriye Vakfı: Hamevîzâde Mustafa Bey bin Halil Bey, vakfın mütevellisidir. Kadiriye Dergâhı Postnişini, Abdülgani Efendi bin Abdülkadir'dir. Dergâh'a ait vakıf malları arasında 24 dükkân ve 2 adet su kuyusu bulunmaktadır. Vakfın gelirleri ile Rıdvâniye Câmîi ile medresesinin ihtiyaçları karşılanacak ve 24 dükkânın tamirat işleri halledilecektir. 11 Mart 1881 (UŞS. 225. Belge no:17).

6 Vakf-ı ehli: (el-vakfu'l-ehli), Aile vakfı. huk. [eskiden] kavm-i mahsûre âit vakıf (Devellioğlu 1970:1364).

7 Urfalı Divan şairi Nabi, câminin Vezir Yusuf Paşa tarafından yaptırıldığını söyler (Karakaş 1986:33).

8 1710 (1122) tarihli vakfiyesinde medreseden söz edilmediği için medrese için ayrı bir vakfiye olmalı ya da medrese Yusuf Paşa'dan sonra açılmıştır (Karakaş 1995:81).

9) Hamevîzâde Ahmed Paşa Vakfı: Rakka Valisi Hamevîzâde Ahmed Paşa Vakfı'nın mütevellisi olan Muhammed Bey 1851 yılında vefat edince yerine Abdullah Bey b. Selim Bey mütevellî olarak tayin edilmiştir. Ancak Selim Bey'in mütevellî olduğu dönemde maddi zarar tespit edilince kendisi bu görevden azledilmiş ve Halil Bey b. Mustafa Bey dönemin Urfa Sancağı Evkâf Müdürü Ahmed Muhtar Bey'in onayı ile vakfın mütevellisi olarak atanmıştır (UŞS. 204. Belge no:277).

10) Hüseyin Paşa Vakfı: Rakka Eyaleti Kaim-i makamı olan Hüseyin Paşa, 1849 yılında 1000 kuruş nakit para vakfetmiştir. Bu meblağdan elde edilen yıllık 200 kuruşun 50 kuruşu, parayı murabaha yoluyla kullandıran mütevellî el-Hâc Muhammed Tahir Efendi b. Es-Seyyid Ahmed'e verilecek, kalan 150 kuruş karşılığında ise Yusuf Paşa Câmii'nde her Cuma namazından önce birer cüz Kur'ân-ı okutulacaktır (cüzhânlık). Ayrıca bu para ile camide bulunan ciltsiz mushaflar ciltletilecektir (UŞS. 204. Belge no:237).

11) Vakf-ı Evlâdiyye: Meşrûnun-lehi erkek ve kız ayrılmaksızın evlât olan vakıftır (Pakalın 1983:576). Zürriyet (ailevi) ve evlâdiyye meşrut vakıflar Urfa'da oldukça yaygındır (Karakaş 1995:61-63). Bazı vakıflar zürriyet vakfı olarak kurulduğu için vakfın yapıldığı hayır müessesesinin giderleri çıkarıldıktan sonra mallarını vakfeden kişinin evlatları bu vakfın gelirlerini alırdı (Kazıcı 2003:135). Zürriyet vakıflarda, vakfedilecek malın gelirin bir kısmı yada tamamı hayır yada başka bir amaçla toplum hizmetine değil de vâkıfın evlat ve torunlarına tahsis edilmektedir. Burada gelirin tamamının veya yarısının aileye tahsis edilmesine göre ailevî yada yarı ailevî diye ayırım da yapılmaktadır. Her ikisinin de topluma bütünüyle hizmet amacı ancak vâkıfın neslinin tamamen kesildiği zamanda gerçekleşecektir (Üner 2011:156). Urfa'daki zürriyet vakıfları, aslında vakfeden zatın evlatlarının ailelerinin adeta bir geçim kaynağı olmuştur. Bu sebeple vakıf gelirlerinden yararlanan kimselerin, vakfın gelirini az bularak ve kendilerine haksızlık edildiğini düşünerek vakfın mütevellisi hakkında dava açtıkları görülmektedir (Karakaş 2009:374).

İncelediğimiz dönemdeki bir evlâd vakfının mütevellisi İsmail Efendi, çocuk bırakmadan (bilâ veled) vefat etmiştir. Yerinin boş ve hizmetinin muattal kalmaması için vakfın işlerini yapmaya her bakımdan layık olan Ahmed Efendi bu vakfın mütevelliliğine atanmıştır. 13 Rebîü'l-ahir 1313 (UŞS. 218. Belge no:783). Evlâda ait aile vakıflarının XVI. yüzyıl başlarında diğer vakıflara kıyas edilince büyük bir nispet göstermediğini biliyoruz (Barkan 1980:209). Lâkin XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu arazilerinin büyük kısmı, padişahların veya bazı mülk sahiplerinin vakfettiği yada mültezimlerin kendi sülâlelerine mali bir gelir garanti etmek üzere özel topraklarından vakfettiği vakıf arazileri haline gelmişti (Duri 1991:158). Ailevî ve yarı ailevî vakıf tesis edenlerin vakfilerine bakıldığında görülür ki bu kişiler hâl-i hayatlarında edindikleri mal ve mülklerini aileleri hesabına vakfetmekle bu mallarını ve mülklerini müsâdereden, varisler arasında bölüşülüp parçalanmaktan ve alınıp satılmakta veya herhangi bir borç karşılığı hacz edilmekten koruyabildikleri gibi; vakfiyelerine koymuş oldukları bazı şartlarla kendile-

rinden sonra, nesilleri devam ettikçe vakfettikleri mal ve mülklerinin en iyi şekilde idare edilmesini, varislerinin ve diğer yakınlarının refah içinde huzurlu bir hayat sürmelerini sağlamışlardır (Yüksel 2002:464).

12) Yusuf Bey Vakfı: 1850 yılında Yusuf Bey vakfına ait olan bir ev, olumsuz kış şartlarından dolayı harabe hale gelmiştir. Vakıf mütevellisi evi tamir ettirdikten sonra kiraya vermek istemektedir. 6000 kuruş peşin, 100 kuruş da yıllık ödenmek üzere ev kiraya verilmiştir (UŞS. 204. Belge no:229). Ayrıca evin tamiri için 2628,5 kuruşluk bir masraf yapılmıştır (UŞS. 204. Belge no:263). Vakfın mütevelliliğine Ferdizâde Hacı Ahmed Zîver Efendi atanmıştır. Evin kira geliri ile, vakfedenin ruhuna her ay bir hatim okutulacak ve Abbasiye Medresesi'nin ihtiyaçları karşılanacaktır (UŞS. 204. Belge no:275).

13) Gerz Vakfı: Vakıf görevlileri bazen yetkilerini gayr-ı meşru şekilde kullanabilmektedir. Gerz mahallesinden Zeliha Hanım, Gerz vakfının evlâdından olup Halilü'r-Rahman mahallesinden müteveli Ahmed Efendi'yi dava etmiştir. Çünkü vakfın gelirinden olan Döğerli nahiyesine tabi Mağaracık Köyü'ndeki bir değirmenin kirasından 20 kuruşu haksız yere gasp etmiştir. Kadı'nın soruşturması sonucunda Zeliha Hanım haklı bulunmuş, Ahmed Efendi'nin elinden mütevellilik alınmış ve Zeliha Hanım vakfa müteveli olarak tayin edilmiştir. 9 Safer 1314 (UŞS. 218. Belge no:232).

14) Hacı Mustafa Vakfı: Mütevellisi Hacı Muhammed Sinan b. Ömer'dir. Şayet bir vakfın mütevellilik görevi evlâdiyet üzerine şart kılınmışsa o zaman her bir değişiklikte müteveli olacak olan evlâdın da berâtla bu vazifeyi alması sağlanırdı. Hacı Mustafa Vakfı mütevellisi Hacı Mustafa, tevliyeti idareden aczini bildirip kendi isteğiyle istifa etmiş ve yerine vakfın evlâdından Ömer Lütfi mahkeme tarafından müteveli ve Hacı Muhammed de nâzır olarak tayin edilmiştir. 4 Muharrem 1314 (UŞS. 218. Belge no:202, 232).

15) Mevlâna Es-Seyyid Abdullah Efendi bin El-Hac Abdurrahmân Efendi Vakfı: Vakfın mütevelliliğine Abdurrahman Efendi'nin oğlu Muhammed Emin Çelebi getirilmiştir. Vakfa ait değirmenler, bahçeler ve dükkânlar bulunmaktadır (UŞS. 225. Belge no:1, s.140). Vakfın gelirleri ile ilk önce 10 hücrelik bir sıbyân mektebi yaptırılacak ve burada okuyan öğrencilere Kur'an-ı Kerim öğretmek üzere bir muallim görevlendirilecektir. Bu hücrelerden birinde öğrenciler derslerini okuyacak, geri kalanlarda ise yatılı kalacaktır. Öğrencilere ders verecek müderrise günlük 3 akçe ücret verilecektir. Yaptırılan cami içinde müslümanlara vaaz u nasihatta bulunmak üzere bir imam tayin olunacak, kendisine günlük 3 akçe ücret verilecektir. İmam-ı sâni olarak tayin edilene de günlük 2 akçe ücret verilecektir. Kara Kapu adlı yerde ikâmet eden halkın su ihtiyacını karşılamak için açtırılan kuyuya gerekli olan malzemeler vakıf gelirlerinden sağlanacaktır. 10 Aralık 1886 (Umut 2008:24).

16) İmam Sekâki Vakfı: Mütevellisi Hacı Ebuzer Adem Hâlîfe azledilerek yerine 1856 yılında Yâhya bin Seyyid Muhammed atanmıştır. Koltukçu Pazarında bir dükkân bu vakfa aittir. 22 Aralık 1856 (UŞS. 205. Belge no:317).

17) Hacı Kâmilzâde El-Hac Muhammed Kâmil Bekçi bin Hüseyin Vakfı: Vakfın mütevellisi El-Hac Muhammed Bakır Ağa'dır. Vakfın 14 dükkânı vardır. Vakfın gelirleriyle önce gerekli tamirat işleri yapılacak, sonra da Harran'da bulunan Lütfullah Câmîi'nin ihtiyaçlarına ve su yollarının tamirine 1000 kuruş sarf edilecektir. Ayrıca 100 kuruş Kara Koyun Köprüsü'nün tamiri için harcanacaktır. Yine her yıl 100 kuruş tahsisat ile mübarek gün ve gecelerde ihtiyaç sahibi halka piriç pilavı ve zerde ikramı yapılacaktır. Her yıl 100 kuruş Hasan Paşa Câmîi'ne verilecektir (Umut 2008:25). Vakfın evlâtları, Evkaf Müdürü Seyyid Abdi Efendi huzurunda vakfın dükkânlarından elde edilen kira gelirin-den kendilerine pay istemişler ancak vakfın şartları içerisinde bu konuda bir hüküm yer almadığı için ve "...evlatlarıma asla ve kat'a hisse verilmeye" şartı bulunduğu için bu talep reddedilmiştir. 6 Haziran 1882 (UŞS. 225. Belge no:3, s.47).

18) El-Hac Hadikatlı Vakfı: Vakfın mütevellisi El-Hac Kâmilzâde Hacı Muhammed Bakır Ağa bin Hacı Hamid Ağa'dır. Vakıf gelirlerinden her yıl 1000 kuruş validesi Hacı Hanım tarafından Siverek caddesinde yaptırılan Çamçay köprüsü ile babasının bina eylediği Kara Koyun köprüsünün tamirat işleri için harcanacaktır. Ancak daha sonra bu miktar para artık kifâyet etmediği için müteveli tarafından arttırılması istenmiştir. 18 Mayıs 1882 (UŞS. 225. Belge no:4, s.48).

19) El-Hac Ali bin Muhammedzâde Emin Vakfı: Vakfın mütevelliliği için Ebu Bekir Efendi görevlendirilmiştir. Vakıf için farklı yerlerde meskenler, dükkânlar ve bahçe bağışlanmıştır. Vakfın gelirlerinden önce vâkıfın evlatlarının hisseleri verilecek, sonra da Halilü'r-rahmân, Tahtamor, Mevlid-i Halil ve Narıncı câmîilerinin lüzumlu ihtiyaçları karşılanacaktır. 3 Aralık 1880 (UŞS. 225. Belge no:4, s.28).

20) El-Hac Ali Efendi Vakfı: 1846 yılında Ali Efendi Karaköprü Karyesi'nde bulunan bir üzüm bağını vakfetmiştir. Bağın geliri ile Karaköprü Câmîi'nin imamına ve sıbyan muallimine maaş verilmesi; Hasan Padişah Câmîi'ndeki Rahîme Medresesi'nin görevlilerine de maaş verilmesi sağlanacaktır (UŞS. 204. Belge no:195).

21) Damat Süleyman Ağa Vakfı: Vakfın mütevellisine Hatibzâde Mustafa Efendi bin Yusuf Efendi atanmıştır. Vakfa ait bir dükkâna, Mustafa bin Abdurrahman bin El-Hac Mustafa tarafından el konulmuştur. Vakfın mütevellisi mahkeme huzurunda dükkânın iadesini istemiş; ancak bu dükkânı Mustafa'nın babasının inşa ettirdiği ortaya çıkınca, dükkânın arsası vakfa ait olduğundan dolayı yıllık 5 kuruşluk bir meblağın mütevelliyeye ödenmesine karar verilmiştir: 9 Şubat 1881. Ayrıca Keçeci Pazarı'nda bulunan vakfa ait bir başka dükkânın kiracısı olan Halil Bey vefat ettiği için müteveli dükkânı geri istemiştir. 10 Mayıs 1881 (UŞS. 225. Belge no:14, 3, s.28).

22) Eş-Şeyh Ramazan Efendi bin El-Hac Gazi Halife Vakfı: Vakfa ait 1 ev, 4 dükkân, 2 su kuyusu ve 1 değirmen bulunmaktadır. İçinde Kur'an-ı Kerim, fıkıh, fenni ve dini kitapların yer aldığı 33 ciltten oluşan bazı kitaplar Hz. Ömer Tekkesi'ne bağışlanmıştır (Umut 2008:26). Vakfın elde ettiği gelirleri Hz. Ömer Tekkesi'nin şeyhine, imamına, müezzine, hatibine ve tekkeye gelenlere verilecektir. İmama günlük 5 akçe, müezzine günlük 3 akçe, hatibe günlük 1 akçe, Kur'an-ı Kerim öğretecek muallime günlük 3 akçe ücret verilecektir. Tekkenin kandil, hasır masrafı ve su kuyusunun ihtiyacı için günlük 5 akçe sarf olunacaktır. Vakfın kurucusu vakfın mütevelliliği görevini de üstlenmiş ve kendisinin vefat etmesi halinde mütevellilik görevine Tekke Şeyhi Çelebi bin Ahmed'in getirilmesini istemiştir. 27 Aralık 1886 (UŞS. 225. Belge no:285).

23) Doğancıoğlu Vakfı: Doğancızâde Maksut b. Osman'ın Vakfı'dır. Emaneten idare edilmektedir. Akâr nev'inden 5 emlakı olup fakirlere yardım yapılması şartı vardır. 2 Muharrem 1313 (UŞS. 218. Belge no:656).

24) Hacer Havva Şerif Hanım Vakfı: Hacer Havva Hanım, Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın eşidir. Attar Pazarı'nda bulunan ve yıllık geliri 700 kuruş olan bir dükkânını vakfetmiştir. Vakfına Evkâf Müdürü, Naib ve Müftü'nün müteveli olmasını istemiştir (Umut 2008:26). Vakfın kira geliriyle Câmi-i Kebir'de pazartesi ve perşembe geceleri ile Berat gecesi, merhum kocasının ve damadı eski Urfa Mutasarrıfı Süleyman Rüştü Bey'in ruhlarına Kur'an-ı Kerim ve dualar okutulması ve bu iş için yıllık 250 kuruş harcanması, Ramazan ayında mukabele (cüz cüz Kur'an okutulması) yapılması ve Kadir gecesi hatim indirilmesi, her yıl Ramazan ayında Peygamber Efendimize (SAV.) salâvat-ı şerifler okunması, Hafız Efendi'ye 100 kuruş verilmesi, camide bulunan Müslümanlara şeker ve gülsuyu ikram edilmesi ve bu iş için 100 kuruş harcanması şartlarını koymuştur. Caminin ihtiyaçları için 60 kuruş harcanmasını ve merhum Ali Paşa'nın kabrinin bakım ve onarımı için her yıl 90 kuruşluk bir meblağın harcanmasını ve kalan kira geliri ile adı geçen dükkânın tamir edilmesini istemiştir. 1899 (UŞS. 225. Belge no:8).

25) İlikzâde Hacı Abdi Vakfı: Mütevellisi Hacı İshak b. Muhammed'tir. Kazzaz Pazarı'ndaki bir sarraç dükkânı bu vakfa aittir. Vakfın evladından Hacı Ali ve Hacı Muhammed kendi mülkleri olduğu için dükkânın kendilerine verilmesini istemişlerdir. 22 Aralık 1856 (UŞS. 205. Belge no:97).

26) Ayn-ı Zeliha binti Hacı Ali Vakfı: Ahmed bin Hasan vakfın mütevellisidir. Vakfa ait üç dükkân ile bahçe ve araziler bulunmaktadır. Öncelikle vakfın gelirleri vâkıfın çocukları Halil, Mehmed, Mustafa ve Zeliha arasında dağıtılacaktır. Sonra Câmi-i Kebir'e her yıl Ramazan ayında yardım edilecektir. Vâkıfın nesli kesildiğinde vakıf, Evkâf Müdürlüğü'ne devredilecektir. Ağustos 1865 (UŞS. 225. Belge no:7).

27) Şah Hüseyin Vakfı: İncelediğimiz dönemde vakfın mütevellisi Cündizâde Hacı Bekir Ağa'dır. Vakfın şartları şunlardır: Vakfın gelirleri evlatları arasında taksim olunacak,

içlerinden vefat edenlerin hissesi evlâdına geçecek, evlatsız vefat edenlerin hissesi ise kardeşlerine geçecektir. 30 Zilhicce 1313 (UŞS. 218. Belge no:179, 313, 742). Mürtezikalar vakfın mütevellilik ve muhasebe işleri için vekil tayin etmişlerdir: Şah Hüseyin Vakfı'nın mürtezikaları vakıf işleri konusunda ticâret kâtibi Ahmed Efendi'ye umumi vekâlet vermişlerdir. 9 Muharrem 1314 (UŞS. 218. Belge no:201).

SENE	KİRA	KİRA
	BAHÇE	DEĞİRMEN
302	3300	2600
303	2600	2770
304	2600	2800
305	2500	2800
306	2600	2800
308	2400	2800
309	3200	2800
310	2800	2300
311	2800	2300
312	3200	2300
313	1500	2300
Toplam	29.500	28.570
	58.070	

Tablo 1 Şah Hüseyin Vakfı'nın gelirleri

İSİM	HİSSE
Salih Ağa	3678
Osman	5753
Hacı İyzâde Mustafa	1370
Şahoğlu Bekir	1833
Kelleoğlu Lal Hasan	2448
Muhammed b. Azmi	3250
TOPLAM (KURUŞ)	18.332

Tablo 2 Şah Hüseyin Vakfı'nın Gelirlerinin Dağıtılması

MÜLK	AYLIK	TOPLAM
4 dükkân	250*12	3000
Bahçe	900*12	10.800
Bahçe	400*12	4800
Menzil	1 senelik	600
TOPLAM (KURUŞ)		19.200

Tablo 3: Şah Hüseyin Vakfı'nın Mülkü

Sonuç ve Değerlendirme

Urfa bir vakıf şehri olduğu için şehrin ana mekânı vakıf-imâret sisteminin temin ettiği bir düzene göre tanzim olunmuştur. Toplumsal yapılar, Türk-İslam vakıf teşkilatı çatısı altında ortaya çıkmakta ve câmi, mescid, tekke, türbe, zâviye, medrese gibi dini ve sosyal müesseseler yanında hanlar, hamamlar, çarşılar ve pazarlar bu yapının temel taşlarını oluşturmaktadır. Vakıflar, toplumsal hizmet ve dayanışmanın karakteristik örgütlenme biçimleri olup, devlet otoritesi de vakıfların hamisi ve destekleyicisi olmuştur. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın, doğu seferleri güzergâhı üzerindeki menzillerden biri olan Ruha'ya (Urfa) geldiği vakit bazı gelir kaynaklarını Halilü'r-Rahman Zâviyesi'ne vakfetmesi bu anlayışın bir sonucudur (Turan 2005:165). Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Urfâda da câmi ve mescitler bazı vakıflara bağlıydı. Camilerin bütün ihtiyaçları ve câmiilerde çalışan görevlilerin (bevvab, ferraş, imam, hafız, hatib, aşırhan, naathan, müezzin, kayyım vb.) maaşları vakıflardan karşılanıyordu. Bu sebeple camileri yaptıranlar, camilerin ihtiyaçları için gelir getiren emlak, arazi, vb. vakfediyorlardı.

Vakıf kurucuları vakıf üzerinde ölene kadar hâkim oldukları gibi öldükten sonra da evlatları yoluyla malları üzerinde aile bireylerinin tasarrufunu garantiye almışlardır. Vakıf kurucularının vefatından sonra vakfın yürütmesini üstlenen mütevelliler de, gerek vâkıfın mal varlıkları gerekse vakıf müesseselerindeki görevlilerin atanmasında birinci derecede sorumluydular. Vakıf kurumlarındaki vefât, ferâgat gibi nedenlerle herhangi bir görevdeki boşalmalarda mütevellilerin teklifi, Kadı yada Naib'in arzıyla yeni atamalar gerçekleşmekteydi. Ayrıca tayin edilen mütevellilerin nesilleri kesilecek olursa vakfın akarlarının beldede bulunan bazı cami vakıfları ile Haremeyne vakfedilmelerinden bahsedilmektedir.

Urfa Şer'iyye sicillerindeki vakıflarla ilgili kayıtlar, Urfa şehrinin sosyal, ekonomik ve dini hayatı üzerine önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada 204, 205, 218 ve 225 no'lu Şer'iyye sicillerinde 1845-1899 yılları arasında Urfâda tesis edilen bazı vakıflar üzerinde durulmuştur. Sicildeki belgelerde şahısların daha ziyade dükkân, bağ, bahçe, mahsul, tarla, arsa, arazi, hâne, hamam, değirmen vb. gelir getiren mallarını cami ve müştemilâtı için vakfettiklerini görmekteyiz. Gelir elde eden vakıf evlatlarının vakıftan geçimlerini sağlayacak kadar kazandıkları görülmektedir. Zürriyet vakıflarının gelirinden faydalanan birçok kimse vardı. Bazı kişiler bazen hisselerini alamaz ya da aldıkları hissenin az olduğunu görürlerse, vakfın mütevellisi hakkında dava açar ve haklarını isterlerdi.

Şer'iyye sicillerindeki vakıflarla ilgili davalarda daha çok öne çıkan konular şunlardır: Vakıflara bağlı emlak ve akârların kiraya verilmesi, vakıf mallarını ya da gelirlerini zorla zapt (gasp) edenlerden bunların geri istenmesi, vakıf gelirlerinin tahsili, bazı şahısların vakıf gelirlerinden pay istemesi, vakıf şartlarının içinde yer aldığı vakfiyeler, ölenin ya da ayrılanın yerinin boş ve hizmetinin muattal (terk edilmiş) kalmaması için vakfın işlerini

yapmaya her bakımdan layık olan yeni bir mütevellî tayin edilmesi vb. Nitekim sicillerde bahsi geçen vakıf mallarına nezaret etmek üzere nâzır ve mütevellî tayinleriyle ilgili birçok hüccete rastlanmaktadır. İncelediğimiz vakıfların büyük bir kısmının câmi, mescid, zaviye ve hayrat vakıflar olduğu görülmektedir. Vakfedenlerin çoğu Es-Seyyid, Eş-Şeyh, El-Hac gibi unvan ve lakaplar taşımaktadır.

Vakıf, tarifi yapılırken de belirtildiği üzere, Allah rızası için yapılan bir hayır-hasenat işidir. Bu temel prensiple birlikte ele aldığımız belgelerde vâkıfların şartları şu beş noktada özetlenebilir: Vakfın gelirinden vakfedilen ev, dükkân, değirmen gibi gayr-i menkulün tamir ve imarını gerektiren herhangi bir duruma harcanması. Gelirlerden evlatların faydalanması. Gelirlerin cami-mescit, türbe, köprü, yol, kuyu gibi yerlerin bakımına, tami-ratına ve aydınlatılmasına harcanması. Camiler için hasır, kilim satın alınması. Câmi ve mescitlerde belirli gün ve aylarda hayır yapanın (vakfedenin) ruhu için hatim okutturulması. Cuma geceleri sabah ve yatsı namazlarından sonra evrâd u ezkâr okunması ve Peygamberimiz için salâvat-ı şerife getirilmesi. Cuma günü belirli miktarda para karşılığı fakir-fukaraya ekmek ve yemek dağıtılması; yaz aylarında halk için sebil suyu dağıtılması; Kur'an-ı Kerim okunmasının öğretilmesi; dini ve ilmi konularda halka vaaz u nasihat verilmesi; ahali için pilav, zerde, şeker ve gülsuyu ikram edilmesi.

Kaynaklar

204, 205, 218, 225 No'lu Urfa Şer'iyye Sicili Defterleri.

VGMA. No:1988, 233-234.

Açanal H. (1997), "19.Yüzyıl Sonlarında Urfâda Sosyal Hayat", *Urfa Tarihi*, Ankara: Şurkav Yayınları.

_____ A. (1988a), *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.

Akgündüz, A. (1988b), *Şer'iyye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Katalogu ve Seçme Hükümler*, 1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

_____ A. (2002), "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *Türkler*, 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 54-68.

Akgündüz, A.-Öztürk, S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul: OSAV. Yayınları.

Akyıldız, A. (1993), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul: Eren Yayını.

_____ (2006). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M. A. (1996). *Türk Hukuk Tarihi*, (Genişletilmiş 2. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayını.

Barkan, Ö.L. (1980), *Şer'i Miras Hukuku ve Evlâtlık Vakıflar*, *Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 209-230.

_____ (2002), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri", *Türkler*, 9, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 133-153.

Bayraktar, H. (2004), *XIX. Yüzyılda Halep Vilayeti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Birecikli İ.B. (2004), *218 No'lu Urfa Şer'iyye Sicili Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirme (H.1312-1317/M.1894-1899)*, Şanlıurfa: Harran Ü. SBE. (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi.

Cin H.-Akgündüz A. (1990), *Türk Hukuk Tarihi*, II, İstanbul: Timaş Yayınları.

Devellioğlu, F. (1970). "Vakf", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Doğu Matbaası, 1363-1364.

Dicleli V. (1946), "Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3, (1), 108-124.

Duri A. (1991). *İslam İktisat Tarihine Giriş*, Çev. Sabri Orman, İstanbul: Endülüs Yayınları.

Ekinci, E.B. (2004). *Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ergin, O. (1937). *Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler*, İstanbul.

Eroğlu, C. Babuçoğlu, M. Köçer M. (2007). *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, Ankara: Global Strateji Enstitüsü Yayını.

Faroqhi, S. (2006), *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

- _____ (2009), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Honigsmann E. Göyünç N. (1986), "Urfa", *İslam Ansiklopedisi*, (13), İstanbul: MEB. Yayınları, 50-57.
- İnalçık H. (1943), "Osmanlı Tarihi Hakkında Büyük Bir Kaynak", *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 1, (2), 89-96.
- _____ (1986), "Mahkeme" *İslam Ansiklopedisi*, 7, İstanbul: MEB. Yayınları, 146-151.
- Karakaş M. (1986), *Şanlıurfa Kitabeleri*, Şanlıurfa: Dal Yayınları.
- _____ (1995), *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- _____ (2009), *Urfa'nın Kültür ve İnançlar Serüveni*, Ankara: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yayınları.
- Karaman H. (1991), *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, İstanbul: Nesil Yayınları.
- Kazıcı Z. (1993), "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfadaki Vakıf Hizmetleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5-6), 85-102.
- _____ (1996), *İslâm Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2003), *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul: Bilge yayınları.
- Korkmaz S. (2006), 205/1 Numaralı Şanlıurfa Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, M.1852-1855/H.1269-1272, Kayseri: Erciyes Ü. SBE. (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi.
- Köprülü M. F. (1983), *İslâm ve Türk Hukuk Tarih Araştırmaları ve Vakıf*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kuran E. (1997), "Vakıf Müessesesinin Mahiyeti ve Günümüzde Değerlendirilmesi", *Türk Çağdaşlaşması*, Derleyen: Mehmet Erdoğan, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kürkçüoğlu A. C. (1993), *Şanlıurfa Camileri*, Ankara: ŞURKAV Yayını.
- Kürkçüoğlu S. S. (2002), "Şanlıurfa'da Vakıflar", *Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Ankara: ŞURKAV Yayını.
- Ocak A.Y. (1978), "Zaviyeler: Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, (XII), 247-269.
- Önkal A. Bozkurt N. (1993), "Cami", *İslam Ansiklopedisi*, 7, Ankara: TDV. Yayını, 46-56.
- Ömer Hilmi Efendi (1977), *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Özbilgen E. (1994), "Osmanlılarda Gündelik Hayat", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 147-267.
- Özcan T. (2005), "Osmanlı Vakıf Hukuku Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3, (5), 513-552.
- Özçelik İ. (2003). "Osmanlı Vakıf Hayatı Çerçevesinde Urfadaki Vakıflar", *Bilim Yolu*, (III), 1-28.

- Öztuna Y. (1986), *Osmanlı Devleti Tarihi*, 2, İstanbul: Faisal Finans Kurumu Yayını.
- Öztürk N. (1995), *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: TDV. Yayınları.
- Pakalın M. Z. (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3, İstanbul: MEB. Yayınları, 576-580.
- Şemseddin Sami (2011), *Kâmûs-ı Türki*, Haz: R.Gündoğdu, N.Adıgüzel, E.F.Önal, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Son On Yılda Vakıflar 1980-1990*, (1990). Haz: İbrahim Ateş, Sadi Bayram, Ülkü Özsoy, Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını.
- Tabakoğlu A. (1998), *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Turan A.N. (2005), *XVI.Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- Uğur Y. (2003), "Mahkeme Kayıtları (Şer'iye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, (1), 305-344.
- Umut A. (2008), *225 No'lu Urfa Şer'iyye Sicili (H.1297-1304/M.1880-1887) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi SBE. (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi.
- Ünal M.A. (2002), *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitapevi Yayını.
- Ünal İ.-Özcan S. (1995), *Sadeleştirilmiş Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- Üner, M.E. (2011), *Osmanlı İktisat Tarihi*, Şanlıurfa: Sembol Yayınları.
- Vakıf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. www.vgm.gov.tr (06.03.2012).
- Yediyıldız B. (1982a), "Müessese-Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, (XV), 23-53.
- _____ (1982b), "XVIII.Asırda Türk Vakıf Teşkilatı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, (XII), 171-190.
- _____ (1982c), "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, (3), 143-164.
- _____. (1997), "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, 13, Eskişehir: MEB. Yayınları, 153-172.
- Yıldız A. (2010), *204 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Urfa'da Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hayat*, İstanbul: Marmara Ü. SBE. (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmazçelik İ. (1995), *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Yüksel H. (1998), *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*, Sivas: Dilek Matbaası.
- Yüksel H. (2002), "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", *Türkler*, 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 461-469.
- Zuhayli, V. (1990). *İslâm Fıkhi*, 10, Almanya: Feza Yayıncılık.